

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.6.41>**Євгенія Логвиненко,**

канд. юрид. наук,

старший викладач кафедри міжнародного і конституційного права

факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ

СМЕРТНА КАРА У СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

У статті досліджено ідейно-релігійне підґрунтя й особливості застосування у Стародавньому Єгипті такого виду покарання, як смертна кара, визначено її місце в системі покарань давньоєгипетської держави. Зроблено висновок, що правопорядок, зниження рівня злочинності та покращення криміногенної ситуації в державі не залежать лише від застосування вищої міри покарання, про що свідчить історія становлення кримінального права Стародавнього Єгипту, адже саме покарання має виконувати не лише карально-репресивну, а й виховну та превентивну функції.

Ключові слова: покарання, злочин, страта, Стародавній Єгипет, розуміння покарання, тілесні покарання, вища міра покарання.

Постановка проблеми. Питання доцільності застосування смертної кари протягом тривалого часу привертає увагу не тільки правознавців, а й пересічних громадян. Неоднозначне ставлення до неї пояснюється різними факторами – традиціями та звичаями, що склалися історично; криміногенною ситуацією в країні; політичним та економічним станом держави, рівнем правової культури й правосвідомості громадян тощо. Загалом можна відзначити певну закономірність у ставленні суспільства до смертної кари: чим ефективніше функціонує правоохоронна система і громадяни відчувають себе захищеними державою, тим менше акцентується увага на темі суворості покарань. Якщо ж громадяни з різних причин не мають належного державного захисту від криміналу, то настрої щодо посилення покарань, зокрема застосування смертної кари, у суспільстві значно зростають.

Смертна кара має свою досить тривалу історію. Особливо широко вона застосовувалася в країнах Стародавнього світу, зокрема в Єгипті. Вивчення такого виду покарання, як смертна кара, на прикладі Давнього Єгипту не тільки має пізнавальне значення, а й дає можливість визначити чинники, що впливали на особливості формування інституту покарання в ті часи, який вирізнявся розмаїттям жорстоких страт, провести історичні паралелі з сьогоденням і з'ясувати ефективність такого суворого покарання, як смертна кара, у боротьбі зі злочинністю.

Історіографія нараховує чимало робіт, де розглядалися питання, пов'язані з історією виникнення і становлення держави і права в країнах Стародавнього світу. Проте

лише в окремих працях тією чи іншою мірою досліджувалися різні аспекти становлення інституту покарання Давнього Єгипту, визначалися його особливості. Характерним для наукових розробок є те, що покарання, зокрема смертна кара, спеціально не досліджувалися, а розглядалися в межах тем власних наукових розвідок.

У роботах В.І. Авдієва, О.Д. Берлева, Ю.Я. Переполькіна, Н.М. Постовської, Д.Г. Редера, В.В. Струве та інших показано вибірковість застосування суворих покарань у Стародавньому Єгипті залежно від соціального стану злочинця, їх сакральний характер. На особливу увагу заслуговує монографія І.М. Лур'є «Нариси давньоєгипетського права XVI–X ст. до н. е.» [1]. Тут автор не лише зібрав і систематизував широке коло пам'яток права, а й з'ясував специфіку давньоєгипетського кримінального законодавства, одним із перших запропонував кваліфікацію злочинів і покарань у Стародавньому Єгипті. Проте акцентовано такий вид покарання, як страта, не розглядався.

У сучасній вітчизняній науковій літературі характеристика кримінального права Стародавнього Єгипту, як правило, без належного аналізу обмежується лише переліком видів злочинів і покарань. Як виняток маємо відзначити навчальне видання Б.Й. Тищика «Історія держави і права країн Стародавнього світу» [2], у якому надано досить цікавий аналітичний матеріал про становлення кримінального права в країнах Стародавнього світу, визначено основні принципи й особливості покарань у давніх державах, і статтю Л.Ю. Гривняка, де здійснена спроба порівняльного аналізу засто-

сування смертної кари та її функцій у праві східних деспотій і класичного рабовласницького суспільства [3]. Проте смертна кара у Стародавньому Єгипті залишилася поза увагою автора. З огляду на вищевикладене, можна констатувати, що окремі аспекти теми вивчалися як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, однак комплексно ця проблема не досліджувалася.

Мета статті – показати місце смертної кари в системі покарань Стародавнього Єгипту, визначити особливості її застосування та розуміння в тогочасному суспільстві. Задля досягнення мети визначені такі завдання: проаналізувати джерела й пам'ятки права Стародавнього Єгипту, а також здобутки попередніх дослідників, на основі яких з'ясувати сутність і наслідки такого покарання, як смертна кара; визначити принципи застосування смертної кари та злочини, за які вона призначалася; розкрити ідейно-релігійне підґрунтя смертної кари в давньоєгипетській державі.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в історико-правовій науці спеціально досліджено ідейно-релігійне підґрунтя й особливості застосування в Стародавньому Єгипті такого виду покарання, як смертна кара, визначено її місце в системі покарань давньоєгипетської держави.

Виклад основного матеріалу. Більшість дослідників стародавнього права відзначає досить широке застосування смертної кари в стародавньому світі. У Стародавньому Єгипті смертна кара призначалася за будь-які посягання проти влади фараона, чинного державного ладу, встановленої системи державних відносин. Клятвопорушників, убивць, донощиків також чекала смертна кара. Тяжкими вважали злочини проти релігії, храмів, жерців. Усіх винних карали смертю.

Як правило, звинуваченого в заколоті проти фараона або спалювали, або топили в Нілі. На одній із погребальних стел був такий напис: «Не існує могили тому, хто скоює злочин проти його величності: його тіло кинуто в ріку» [4, с. 477]. Аналізуючи цей напис, В.О. Томсинов звернув увагу на те, що смертна кара розглядалася в Стародавньому Єгипті як страта не лише тіла, а й душі, оскільки, не даючи тілу злочинця можливості упокоїтися в могилі, душа позбавлялася рідного дому й гинула разом із тілом [4, с. 477].

Цікавим є те, що в Стародавньому Єгипті не існувало спеціального терміна, який указував би на злочинне діяння проти правителя. Так, наприклад, у джерелах, що повідомляють про невдалий заколот проти Рамсеса III, цей злочин має різні назви: «гідота кра-

їни», «повна гідота країни» або ж «великий злочин, який заслуговує на смертну кару». Відомо, що наказом фараона було створено спеціальну комісію, яка мала з'ясувати всі обставини цього злочину й винести рішення щодо справедливих покарань. Із тексту «Судового Туринського папірусу» бачимо, що в результаті проведеного розслідування складено чотири списки осіб, яких звинувачували в замаху на життя фараона, і вказувалося покарання кожному з них. Усього до переліку внесено тридцять сановників, шість дружин охоронців гарему й особа, яка була з ними пов'язана [5, с. 298–304]. Шістнадцять сановників і дружини охоронців гарему були відразу страчені, шістьом наказано покінчити життя самогубством. Четверо чинили опір під час затримання, тому їх убили, а ще чотирьом заколотникам відрізали носі та вуха. Лише один unikнув страти й тілесного покарання. Його вилаяли брудними словами та «залишили наодинці» [5, с. 299–304].

У Стародавньому Єгипті смертна кара загрожувала тому високопосадовцю, який надавав неправильні поради фараону щодо зміни традицій, започаткованих попередниками, або ж заміни призначених ним чиновників. Серед написів у храмі Кане, що побудований у дев'ятий рік правління Сети I, є такий: «Що стосується будь-якої високої посадової особи, хто в манері поганого свідка буде нав'язувати своєму господареві цю ідею – приборати тих чи інших осіб, перемістити їх у деякі інші сфери використання талантів, то йому потрібно відрубати кінцівки й віддати його вогню, у полум'ї якого згорить його тіло» [4, с. 481–482].

Страта призначалася за злочини проти релігії: пограбування поховань, крадіжку культових реліквій і жертвоприношень із храмів. Першими з відомих свідчень застосування смертного покарання за пограбування й розорення поховань є написи, знайдені в давньоєгипетському місті Нефаті на місці захоронення царя Анкхтифи, які стосуються Х династії. Одна з них містить таке попередження: «Що стосується будь-якого правителя, який буде правити в Нефаті і який учинить погане, дію, що заподіє шкоду цьому похованню чи будь-якій частині цієї могили, його рука буде відсічена для Хемена (бога Нефата, який мав вигляд сокола, – *Є. Л.*), під час його процесії з округу його рука буде відсічена для Хемена, під час його процесії зі східного боку його рука буде відсічена для Хемена, під час процесії з берега його рука буде відсічена для Хемена ..., під час процесії з Великої Тіні, і Хемен не прийме від нього жертвоприношення м'ясом ..., і Хемен не прийме від нього ніякого жертвоприношення

харчами, і його спадкоємець не успадкує від нього» [4, с. 482]. Цей напис показує, що вже в ранній період існування давньоєгипетської цивілізації злочинців, які розорювали погребіння, карали смертю. Страта відбувалася у формі релігійного ритуалу. До того ж як додаткове покарання передбачалося позбавлення родини злочинця прав наслідування майна страченої особи.

Надзвичайна жорстокість покарання за посягання на поховання має своє логічне пояснення. У давньоєгипетській релігії могила мала особливе значення. Людина, яка за життя дотримувалася священного порядку, – *маат*, не вмирала, а роздвоювалася на дві частини – духовну й тілесну. Могила уявлялась як обитель існування тіла людини й душі. Уважалося, що під час виконання певних обрядів і ритуалів у разі створення відповідних умов душа може повернутися в тілесну оболонку, де колись жила, і станеться воскресіння людини до нового життя. Вторгнення до могили порушувало встановлений порядок і робило неможливим повернення людини в цей світ [6, с. 107].

Збереження могил, охорона їх від будь-яких посягань – одне з найважливіших завдань правителя ному, його високопосадовців, чиновників і взагалі всіх без винятку мешканців. У Ассиуті біля дромосу один із написів фіксує норму, яка встановлювала смертне покарання через спалювання тим, хто не в змозі був виконати це завдання: «Що стосується будь-якого правителя ному, будь-якого сина людини, будь-якої знатної чи простої людини, хто не спромігся захистити цю могилу й усе, що в ній знаходиться, її бог не прийме в неї білий хліб, вона не буде похована на Заході (в Потойбічному світі – *Є. Л.*), її тіло буде спалено разом із тілами злочинців, вони будуть перетворені в те, що не існує» [4, с. 484–485].

Напис часів царювання Неферхотепа I (бл. 1696–1685 рр. до н. е.) містить текст царського указу про винесення смертної кари тим, хто наказав зробити собі могилу на території некрополя «Свята земля на півдні Абідоса». У зв'язку з тим що некрополь переповнено захороненнями, цар заборонив будівництво нових погребальних споруд. «Що стосується того, кого знайдуть у межах цих каменів, за винятком уаб-жреця під час виконання своїх обов'язків, то його буде спалено. Більше того, що стосується будь-якої знатної людини, яка дасть наказ облаштувати їй могилу в межах цього святого місця, про неї потрібно повідомити, і цей закон, який стосується некрополя в сьогоденному його стані, повинен бути застосований до неї» [4, с. 487].

Смертна кара передбачалася за крадіжку культових релігійних предметів. Один із написів, датований перехідним періодом від Старого до Середнього царства, повідомляв: «Що стосується того, хто вчинить неправедні дії проти цієї стели, то його буде притягнуто до суду і йому відсічуть шию, як птаха». Інший напис містив таке попередження: «Що стосується будь-якого правителя, будь-якого уаб-жреця, будь-якого ка-жреця, будь-якого писаря або будь-якої знатної людини, хто забере від статуї, його рука буде відсічена, як у бика, його шия буде перерізана, як у птаха; у нього не буде більше ніякого статусу; у його сина не буде більше ніякого статусу; у нього не буде більше будинку ...; у нього не буде більше могили в некрополі; і його бог не прийме більше від нього білого хліба; він буде відданий вогню, і його діти згорять у полум'ї, його тіло буде добривом землі» [4, с. 486–487].

Якщо провести порівняння смертної кари злочинця з процедурою жертвоприношень тварин і птахів у храмах, то можна побачити, що процес виконання покарання схожий на релігійний ритуал. Це свідчить, на наш погляд, про те, що злочини проти релігії вважалися тяжкими, скоєними проти богів, а отже, і покарання мало бути суворим, схожим на жертвоприношення, щоб заспокоїти й задобрити богів, відвернути їх від праведного гніву.

Отже, за заколот проти царя, пограбування могил, крадіжку з храму культових реліквій або жертвоприношення передбачалася така смертна кара, яка знищувала не лише тіло, а й душу злочинця. Суттєвим є те, що до такого покарання, як страта, додавалося ще одне - позбавлення імені. Так, напис із погребіння в некрополі Ассиут попереджав, що той, хто вчинить злочин (і не має значення, чи то заколотник, чи то душевно хвора людина), буде позбавлений власного імені, «не буде похований у пустелі, а буде спалений разом зі злочинцями, які прокляті богом». Позбавлення імені як доповнення до покарання смертю було доволі розповсюдженим у Стародавньому Єгипті. З метою посилити страждання злочинцю інколи змінювали його ім'я на інше - Апофіс, який, за давньоєгипетською міфологією, уособлював сили зла, темряви та хаосу й був антиподом бога сонця Ра. Оскільки злочин у давньоєгипетському суспільстві сприймався як негативне діяння насамперед душі, а вже потім тіла, то покарання мало бути спрямоване саме на душу злочинця. Уважалося, що душа померлого не могла існувати без могили та імені. Саме тому злочинців його позбавляли [4, с. 490–491].

Для Стародавнього Єгипту було характерним особливе ставлення до дітей. Уважалося, що збільшення населення є корисним для держави. Дітей ніколи не приносили в жертву богам. Якщо вагітна жінка скоїла злочин, за який її мали стратити, то покарання відкладалося до народження дитини [7, с. 54].

Специфічне покарання передбачалося батькам за вбивство власної дитини. Їх не страчували. Вони мали протягом трьох діб перебувати поряд з убитою дитиною, тримати її на руках та обіймати. Усе це відбувалося під наглядом державного стражника. Уважалося, що таке покарання спричиняє багато болю і страждань, які мають відвернути від подібних злочинів інших [3, с. 492; 7, с. 54].

Значно суворішим було покарання тим, хто вбив своїх батьків. Спочатку вони підлягали тілесним покаранням, а потім спалювалися. Убивство батьків розглядалося як один із найтяжчих злочинів, що може бути між людьми [4, с. 492].

Ті, хто порушив клятву, дану на суді, підлягали покаранню. Клятвopорушення в уяві давніх єгиптян об'єднувало два злочинні діяння: проти людей і богів. На думку В.О. Томсинова, суд призначав за це єдине покарання – страту через відрубання кінцівок, віддання крокодилу, насаджування на кіл тощо [4, с. 494]. Це твердження викликає сумніви, оскільки давньоєгипетські клятви мали таку особливість: вони передбачали покарання, яке мало бути застосоване до особи, яка їх дала. У тому випадку, якщо свідчення на суді будуть неправдивими або якщо обіцяна умова не буде виконана, особа підлягала покаранню, яке проголошувалося в самій клятві. А це могли бути штраф, матеріальна компенсація, тілесне покарання або ж страта, різновид якої теж визначався цією клятвою [1, с. 106; 5, с. 110].

Відомим радянським єгиптологом І.М. Лур'є виявлено низку пам'яток, з аналізу яких випливає, що смертна кара могла застосовуватися й до хабарників. Варто зауважити, що таке суворе покарання загрожувало також судді, якщо він водночас брав хабар як із позивача, так і з відповідача. На думку дослідника, у разі взяття хабара з тієї сторони, яка виграла процес, покарання не застосовувалося, оскільки це вважалося нормальним явищем [1, с. 54–55].

Висновки

Як бачимо, смертна кара доволі широко застосовувалася в Стародавньому Єгипті. За державні та релігійні злочини передбачалася найсуворіша кримінальна відповідальність незалежно від статусу. Проте в деяких випадках сановникам дозволялося самовбивство, яке вважалося найлегшим способом позбавлення життя [8, с. 59]. Проводячи історичні паралелі, маємо зауважити, що правопорядок, зниження рівня злочинності й покращення криміногенної ситуації в державі не залежать лише від застосування вищої міри покарання, про що свідчить історія становлення кримінального права Стародавнього Єгипту. Саме покарання має виконувати не лише карально-репресивну, а й виховну та превентивну функції.

Список використаних джерел:

1. Лур'є И.М. Очерки древнеегипетского права XVI–X вв. до н. э. (памятники и исследования). Ленинград: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1960. 357 с.
2. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 384 с.
3. Гривняк Л.Ю. Смертна кара та її функції в праві східних деспотій та класичного рабовласницького суспільства: спроба порівняльного аналізу. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 270–277.
4. Томсинов В.А. Государство и право Древнего Египта: монография Москва: Зерцало-М, 2011. 512 с.
5. Документы, касающиеся гаремного заговора при Рамсесе III. *Лур'є И.М. Очерки Древнеегипетского права XVI–X веков до н. э.* Ленинград: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1960. С. 298–304.
6. Логвиненко Є.С., Логвиненко І.А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 252 с.
7. Джарман О.А., Микиртичан Г.Л. Статус и отношение к ребенку в Древнем Египте. *Российский педиатрический журнал*. 2014. № 5. С. 53–58.
8. Хома Н.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти. 3-тє вид., стер. Львів: Новий Світ-2000, 2008. 480 с.

В статье исследованы идейно-религиозная подоплека и особенности применения в Древнем Египте такого вида наказания, как смертная казнь, определено ее место в системе наказаний древнеегипетского государства. Сделан вывод, что правопорядок, снижение уровня преступности и улучшение криминогенной ситуации в государстве не зависят только от применения высшей меры наказания, о чем свидетельствует история становления уголовного права Древнего Египта, ведь наказание должно выполнять не только карательно-репрессивную, но и воспитательную и превентивную функции.

Ключевые слова: наказание, преступление, казнь, Древний Египет, понимание наказания, телесные наказания, высшая мера наказания.

In the article is observed ideological and religious grounds and the specifics of usage in Ancient Egypt such a type of punishment as death penalty, there is determined its' place in the Ancient Egypt states' system of punishment. Conclusion is made that nomocracy, reduction of crime rate and improvement of criminal situation in the state depends not just on the usage of capital punishment as evidenced by the history of the formation of Ancient Egypt criminal law, because the punishment itself should perform not only punitive and repressive, but also educational and preventive functions.

Key words: punishment, crime, execution, death penalty, Ancient Egypt, understanding of punishment, corporal punishment, capital punishment.

